

РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У ПРАВОВІДНОСИНАХ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Адаховська Н.С.,
аспірант кафедри цивільного права
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету
„Одеська юридична академія”

У даній статті розглядаються питання, пов'язані із загальними положеннями про юридичні факти в правовідносинах опіки та піклування. Автор констатує, що законодавство України створює цілком достатню емпіричну базу для перевірки і переосмислення багатьох загально визначених і спірних теоретичних положень про юридичні факти в цивільному праві.

Ключові слова: юридичний факт, фактичний склад, правовідносини опіки та піклування.

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с общими положениями о юридических фактах в правоотношениях опеки и попечительства. Автор констатирует, что законодательство Украины создает вполне достаточную эмпирическую базу для проверки и переосмысления многих общепризнанных или спорных теоретических положений о юридических фактах в гражданском праве.

Ключевые слова: юридический факт, фактический состав, правоотношение опеки и попечительства.

This article discusses issues related to the general provisions on the legal facts in legal guardianship. The author states that Ukrainian legislation provides a sample empirical basis for testing and re-examining many of the universally recognized and controversial theoretical assumptions about the legal facts in civil law.

Keywords: legal fact, the actual composition, legal guardianship.

У вітчизняній юридичній літературі проблеми теорії юридичних фактів у правовідносинах з опіки та піклування, зокрема, що стосуються природи підстав виникнення, зміни та припинення цих правовідносин, практично не розроблялися, оскільки не вважалися дискусійними. Як правило, відзначалася адміністративно-правова природа рішення органу опіки та піклування про призначення опікуна та піклувальника, яке вважалося єдиною підставою виникнення цих правовідносин. Щоправда, В.І. Данілін і З.І. Реутов відзначали цікаву особливість дії даного акту, а саме, той факт, що він породжує відразу двоє правовідносин: адміністративні правовідносини між органом опіки та піклування і опікуном (піклувальником) та сімейно-правові відносини між опікуном (піклувальником) і підопічним [1, с. 46]. Не слід докоряти згаданих авторів у тому, що вони не аналізували як самі зовнішні правовідносини між опікуном (піклувальником) і третіми особами, так і підстави їх виникнення, оскільки їхнім завданням було висвітлення юридичних фактів тільки в сімейному праві, а зовнішні відносини, що представляють собою відносини представництва, беззастережно вважалися цивільно-правовими, незважаючи на те, що норми про опіку та піклування в цивільному праві відсутні. В.І. Данілін і З.І. Реутов виходили з безперечного положення про те, що навіть правовідносини між опікуном (піклувальником) і дорослим підопічним, а не тільки неповнолітнім, являють собою різновид сімейних правовідносин, про що вже говорилося.

Юридичні факти у правовідносинах опіки та піклування можна визначити як не будь-які, а лише вказані в законі життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміни та припинення даних правовідносин. Такими обставинами можуть бути деякі юридичні події, а також правові стани як триваючі юридичні події, що стають психофізичними властивостями особистості, такі, як досягнення або навпаки, недосягнення певного віку, а також стан здоров'я фізичної особи. Погоджуючись з Є.О. Харитоновим, необхідно зазначити, що юридичні стани, тобто обставини, що характеризуються відносною стабільністю і тривалістю терміну існування, протягом яких вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) спричинити певні юридичні наслідки [2, с. 37]. Зазначені події можуть бути правоутворюючими, правозмінюючими або правоприпиняючими юридичними фактами. Зокрема, якщо

йдеться про статус малолітній вік, а також психічний стан громадянина, в силу якого він не може розуміти значення своїх дій або керувати ними, є для зазначених правовідносин юридично значимими правоутворюючими фактами. Досягнення особою віку чотирнадцяти років є для неповнолітнього правозмінюючим фактом, а досягнення 18 років, а також позитивна зміна психічного здоров'я особи можуть з'явитися правоприпиняючі юридичні факти в даних правовідносинах.

Такими юридичними фактами є також юридично значимі дії особи. Зокрема, вступ неповнолітнього в шлюб є правоприпиняючим фактом у правовідносинах піклування. Також ці відносини можуть припинитися при вчиненні системи юридично значимих дій, що свідчать про соціальну зрілість особи, наприклад, наявність постійної роботи за трудовим договором, заняття за згодою батьків підприємницькою діяльністю.

Такими юридично значимими діями можуть бути не тільки правомірні (соціально схвалювані) дії, як у зазначених випадках, але також система соціально засуджуваних дій, що переростають у неправомірну поведінку. Наприклад, зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, якщо цим громадянин ставить свою сім'ю в тяжке матеріальне становище, є правоутворюючим фактом для виникнення відносин піклування, а лікування від цієї вади може виявитися фактом правоприпиняючим.

Юридично значущими для однієї особи можуть бути юридичні події, що відбуваються з іншими особами, їх правові стани або система асоціальних, антисоціальних або неправомірних юридичних дій (неправомірна поведінка). Це стосується батьків, які в силу життєвих обставин зазначених в сукупності з іншими юридичними фактами, про які буде сказано далі, можуть породити для своїх неповнолітніх дітей особливий правовий стан - стан «потребування» опіки або піклування. Припинення неправомірної поведінки або несприятливої для батьків ситуації може бути правоприпиняючим фактом для їх дітей, тобто фактом, який припиняє їх потребу у встановленні опіки або піклування.

Зазначені життєві обставини діють не самі по собі, а в сукупності з іншими юридичними фактами як елементами правоутворюючими, правозмінюючими або правоприпиняючими юридичного складу. Слід також зазначити, що вони діють не як безпосередні підстави виникнення, зміни або припинення зазначених право-

відносин, а є або фактами-передумовами або фактами-умовами. Для більш глибокого з'ясування ролі кожного юридичного факту в юридичних складах, що впливають на правовідносини з опіки та піклування, необхідно звернутися до теоретичних положень про факти-передумови і про факти-умови і про співвідношення цих фактів з безпосередніми підставами виникнення, зміни та припинення правовідносин.

Необхідно передусім зауважити, що про факти-передумови не говорилося ні в загальній теорії права, ні в науці цивільного права; мова йшла лише про факти-умови, інакше кажучи юридичними умовами. При цьому Г.М. Чумакова зазначає, що умова – це обставина, яка провадить створення підстави (юридичного факту) правовідношення, його припинення або від якої залежить здійснення дії, яка викликає правові наслідки [3, с. 12]. Однак здається можливим говорити також про факти-передумови як про первинні, найбільш віддалені від правовідносин умов. Таким чином, під фактами-передумовами відносно до правовідносин з опіки та піклування слід розуміти, наприклад, наявність в особи психічного розладу або зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами. Іншими словами, факти-передумови є різновидом юридичних умов; від правовідносин їх відокремлює, як правило, досить велика кількість проміжних юридичних умов.

Так, у першому наведеному прикладі від правовідносин опіки факт-передумова відокремлена, по-перше, ступенем психічного розладу, за якої особа не може розуміти значення своїх дій або керувати ними, що також вимагає спеціального встановлення. Наступною юридичною умовою є визнання даної особи недієздатною в судовому порядку, чого може і не прослідувати без звернення до суду конкретної особи. Далі слідує такі юридичні умови, як винесення судом рішення, вступ даного рішення в законну силу, напярм його в органи опіки та піклування, наявність конкретної особи, яка виявила бажання або хоча б висловила згоду бути опікуном цієї особи. Лише потім у дію вступає безпосередній юридичний факт: встановлення опіки і призначення цієї особи опікуна.

У другому прикладі, при зловживанні спиртними напоями або наркотичними засобами як первинна юридична умова від правовідносин з піклування ця умова відокремлена іншими умовами: наявністю у даного громадянина сім'ї; встановленням того факту, що або грошові суми, які він витрачає на спиртні напої або наркотичні засоби, є єдиним або основним джерелом засобів для існування сім'ї або той факт, що дана особа витрачає майно сім'ї на придбання спиртних напоїв або наркотичних засобів або сім'я витрачає життєво необхідне майно на придбання предметів першої необхідності з огляду на те, що грошові кошти родини вже витрачено на спиртні напої або наркотики. Потім необхідно встановити, що від цього сім'я ставить у важке матеріальне становище, що далеко не завжди обов'язково має місце. Далі діють ті ж юридичні умови, що і при визнанні особи недієздатною з тією різницею, що потрібно рішення-суду про визнання його обмежено дієздатним.

Однак незалежно від того, чи доречно визнавати за фактами-передумовами самостійний юридичний сенс або розглядати їх як звичайні юридичні умови, важливо відрізнити юридичні умови від звичайних юридичних фактів як елементів юридичного (фактичного) складу. Річ у тому, що в правовій доктрині неоднозначно вирішується питання про те, чи включаються юридичні умови в число елементів юридичного складу. Позитивно вирішується це питання В.І. Данілін і ЗІ. Реутова, які вважали, що такі юридичні умови, як досягнення особою шлюбного віку, взаємна згода на шлюб і відсутність перешкод до його укладення включаються в

юридичний склад, який породжує шлюбні правовідношення, в якості його елементів.

Іншої думки дотримується В.Б. Ісаков, який вважає, що юридичні умови не є юридичними фактами і не повинні вважатися елементами фактичного складу. Для відмежування юридичних умов від юридичних фактів як елементів фактичного складу він пропонує наступні критерії: юридичні факти обумовлюють правові наслідки прямо, в той час як дія юридичних умов є непрямим; вони віддалені від правовідносини цілим рядом проміжних ланок; найчастіше вони діють через цивільно-правові або через загально регулятивні відносини. Юридичні факти пов'язані тільки з даними конкретними правовідносинами, а юридичними умовами завжди детермінуються кілька різних правових зв'язків. Юридичний факт має, як правило, разове, ситуаційне значення, у той час як юридичні умови в більшості своїй є фактами тривалої дії; як правило, це будь-які правові стани. Зрозуміло, і юридичні умови можуть бути юридичними фактами, але найчастіше не в цьому, а в будь-яких інших правовідношеннях [4, с. 24].

Вкладене вище дає підстави тлумачення визначення фактичного складу не просто як будь-якої сукупності юридичних фактів, а як такої її сукупності, яка необхідна і достатня для виникнення, зміни або припинення відповідних правовідносин.

У загальній теорії права і в науці цивільного права пропонуються різні класифікації юридичних складів за різними ознаками. Так О.А. Красавчиков пропонував ділити їх на альтернативні, абсолютно визначені та бланкетні. До перших належать фактичні склади, які породжують одні й ті ж юридичні наслідки; до других-юридичних складів, елементи яких точно визначені гіпотезою правової норми; третіх-юридичних складів, які точно не визначені гіпотезою правової норми, але одержали в ній типове родово визначення [5, с. 68]. Слід звернути увагу на те, що ці класифікації застосовні в рівній мірі юридичним складам і до одиничних юридичних фактів і не розкривають специфіки юридичних складів. Вони лише сприяють побудові певної системи вивчаемого об'єкта, але не розкривають її справжньої сутності. Пропонується класифікувати юридичні склади на завершені, в яких закінчено процес накопичення всіх їх елементів, і незавершені, в яких цей процес не закінчений [6, с. 25]. Видається, що підстав виникнення і припинення опіки та піклування якраз відносяться до завершених юридичних складів. Викликає інтерес класифікація юридичних складів на прості і складні. До числа складних складів В.Б. Ісаков відносив ті з них, елементом яких є саме правовідносини.

Цікавою видається також класифікація юридичних складів на склади з послідовним накопиченням елементів, до яких, як видається, відносяться підстави виникнення і припинення опіки та піклування, склади з незалежним накопиченням елементів і склади з використанням різних структурних принципів.

Незважаючи на різні недоліки, всі запропоновані класифікації фактичних (юридичних) складів в тій чи іншій мірі конструктивні і можуть мати певне теоретико-пізнавальне і навіть практичне значення. Втім, для розглянутих правовідносин найбільш важливого є класифікація як одиничних юридичних фактів, так і юридичних складів на правоутворюючі, правозмінюючі і правоприпиняючі. При цьому важливо мати на увазі, що хоча ця класифікація застосовна і для одиничних юридичних фактів, все ж більшою мірою вона відображає специфіку юридичних складів.

Проблема розмежування правоутворюючих, правозмінюючих і правоприпиняючих юридичних фактів і юридичних складів зовсім не є надуманою, як це може здатися на перший погляд. Труднощі полягають в тому,

що таке розмежування пояснюється відсутністю у загальній теорії права чіткою загальною визначеною позицією з питання про розмежування стадій розвитку правовідносин. Тому буває складно визначити, де має місце зміна правовідносин, а де - його припинення і виникнення нових правовідносин. У свою чергу, ця проблема сягає своїм корінням в проблему співвідношення філософських категорій «кількісного накопичення» і «якісної зміни» і переходу кількості в якість. Зміна одного або навіть двох елементів правовідносин може привести до зміни самих правовідносин, а якщо змінюються сутнісні субстанції правовідносин, можна говорити вже про його припинення і про виникнення нових правовідносин.

О.А. Красавчиков зазначав, що зміна правовідносин може відбуватися в одному з двох напрямків: по лінії суб'єкта і по лінії змісту. Разом із тим він не виключав можливість зміни правовідносин відразу за двома вказаними напрямками; в таких випадках зміна правовідносин буде ускладнена. В.Б. Ісаков підкреслював, що зміна якісного стану правовідносин повинно бути пов'язано зі зміною його структури: об'єкта, суб'єктів або змісту. При цьому зміна двох елементів настільки значима, що вже можна говорити про припинення колишнього і про виникнення нових правовідносин. Варіація тільки одного елемента тягне зміну правовідносин. Винятком, на думку автора, є зміна суб'єктів правовідносин, значимість якого настільки велика, що найчастіше це призводить до припинення раніше існуючого правовідносини і виникнення нового.

З останнім зауваженням В.Б. Ісакова необхідно погодитися саме відносно правовідносин опіки та піклування, в яких зміна суб'єктів значить набагато більше, ніж зміна змісту. Справді, правовідносини щодо опіки над малолітнім елементарно трансформуються в правовідношення по піклування над неповнолітнім після досягнення ним віку чотирнадцяти років, якщо при цьому не змінюється суб'єкт, хоча, здавалося б, змінюється набагато більш важливий структурний елемент правовідносин: його зміст. Проте зв'язок між суб'єктами правовідносин - між опікуном і підопічним-настільки важливий, так глибоко проникає в сутність самих правовідносин, що скоріше можна говорити про припинення попередніх і про виникнення нових правовідносин, ніж про їх зміну, хоча їх зміст і залишився колишнім.

Крім правоутворюючих, правозмінюючих і правоприпиняючих юридичних фактів і фактичних складів у правовідносинах опіки та піклування мають значен-

ня так звані правоперешкоджаючі юридичні факти та юридичні склади. Необхідно зазначити, що далеко не всі вчені визнавали самостійне право на існування за даними юридичними фактами. Так, О.А. Красавчиков вважав, що такі юридичні факти є різновидом правоприпиняючих фактів і самостійного значення не мають.

З такою оцінкою значення правоприпиняючих юридичних фактів не можна погодитися в принципі: як справедливо зазначає А.В. Маркосян, на відміну від правоприпиняючих фактів, які впливають на вже існуючі правовідносини, правоперешкоджаючі факти просто не дають виникнути правовідношенню навіть при наявності всіх інших необхідних елементів сукупного юридичного факту або юридичного складу. Але якщо правовідносин не виникло, воно не може і припинитися [7, с. 16].

Висловлена згаданим автором думка про правоприпиняючі юридичні факти знаходить підтвердження у нормотворчій практиці стосовно до правовідносин з опіки та піклування. Зокрема, для призначення опікуна або піклувальника як неповнолітнього, так і дорослого громадянина законом передбачений ряд заборон: не можуть бути призначені опікунами та піклувальниками особи, позбавлені батьківських прав, особи, які страждають захворюваннями, зазначеними в Переліку захворювань, за наявності яких особа не може взяти дитину на виховання у свою сім'ю, а також особи, раніше судимі за умисні злочини проти життя чи здоров'я громадян. У зазначених випадках правоперешкоджаючими юридичними фактами є: рішення суду про позбавлення громадянина батьківських прав; висновок про медичний огляд особи в установленому порядку про наявність захворювань, що перешкоджають прийняттю дитини на виховання в сім'ю; висновок наркологічного диспансеру про наявність захворювання хронічним алкоголізмом або наркоманією; довідка органу внутрішніх справ про наявність непогашеної або не знятої судимості за умисні злочини проти життя чи здоров'я громадян.

Завершуючи дослідження загальних теоретичних положень про юридичні факти у правовідносинах з опіки та піклування, слід констатувати, що законодавство сучасної України створює достатню емпіричну базу для перевірки і переосмислення багатьох загальною визначених або спірних теоретичних положень про юридичні факти в цивільному праві. Положення загальної теорії юридичних фактів при їх застосуванні до досліджуваних правовідносин «висвітлюють» також недосконалість правового регулювання опіки та піклування у багатьох відношеннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилин В.И., Реутов СИ. Юридические факты в советском семейном праве. - Свердловск: изд-во Уральского Государственного ун-та, 1989. - 465 с.
2. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. - 2-ге вид., перероб. і доп. - Одеса: Фенікс, 2001. - 456 с.
3. Чумакова Г.М. Дефектність фактичних складів: Автореферат канд. дис. - Одеса, 2004 р. - С. 30
4. Ісаков В.Б. Юридические факты в советском праве. - М.: Юридическая литература. - 1984. - 144 с.
5. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. - М.: Юридическая литература, 1958. - 182 с.
6. Ісаков В.Б. Фактические (юридические) составы в механизме правового регулирования: Автореф. Канд. дис.- Свердловск, 1975. - С. 30.
7. Маркосян А.В. Юридические факты в семейном праве современной России. - М.: Элит, 2007. - 192 с.